

mül'l-müsned 'alâ şartı's-Şaḥihayn, eṭ-Ṭabaḳāt. Kettânî'nin ona nisbet ettiği 'Avâli Mâlik ise (er-Risâletü'l-müstetrafe, s. 356) Ebû Ahmed Hâkim el-Kebîr'e aittir (İbn Hacer, el-Mecma'u'l-müesses, I, 329-330).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâmus Tercümesi, III, 196; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), I, 24; III, 61-147, 177, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, I, 7-17; a.mlf., *Su'âlâtü Me'sûd b. 'Alî es-Siczi ma'a es'ileti'l-Bağdâdiyyin 'an aḥvâli'r-ruvât* (nşr. Muvaḥḥab b. Abdullah b. Abdülkâdir), Beyrut 1408/1988, nâşirin mukaddimesi, s. 9-26; a.mlf., *el-Medḥal ilâ ma'rifeti's-Şaḥihayn*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 346/2; a.mlf., *el-Medḥal ilâ Kitâbi'l-İkhlâ* (nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed), İskenderiye 1983, nâşirin mukaddimesi, s. 5-16; Tirmizî, "Menâkıb", 20; Nesâî, *Ḥaşâ'isu emîri'l-mü'minin 'Alî b. Ebî Tâlib* (nşr. Ahmed Mîrîn el-Belûşî), Küveyt 1406/1986, s. 29-36; Haṭîb, *Târîhu Bağdâd*, V, 473-474; Sem'ânî, *el-Ensâb*, II, 370-372; Beyhâkî, *Târîḥ* (Hüseynî), s. 33, 41, 45, 79, 98, 186, 262, 317, 440; İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbi'l-müfterî*, s. 227-231; İbn Hayr, *Fehrese*, s. 223-224; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VII, 274-275; İbrâhîm b. Muhammed es-Sarîfînî, *el-Müntehâb mine's-Siyâk* (nşr. M. Kâzım el-Mahmûdî), Kum 1403/1362 hş., s. 5-6, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, s. yâ-kâf; İbn Hallikân, *Vefeyât*, IV, 280-281; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 1039-1045; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, XVII, 162-177; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, III, 608; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurrâ* (Altıkulaç), II, 600-601; Safedî, *el-Vâfi*, III, 320-321; Sübkî, *Ṭabaḳât*, IV, 155-171; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XI, 355; İbnü'l-Mülâkkın, *Muḥtaşaru İstidrâki'l-Hâfiz ez-Zehebî 'alâ Müstedreki Ebî 'Abdillâh el-Hâkim* (nşr. Abdullah b. Hamed el-Lahaydân - Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-i Humeyyid), Riyad 1411; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, V, 232-233; a.mlf., *el-Mecma'u'l-müesses li'l-mu'cemi'l-müfreh* (nşr. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'âşlî), Beyrut 1413/1992, I, 329-330; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, IV, 238; Musannif, *Ṭabaḳâtü's-Şâfiyye* (nşr. Âdil Nûveyhiz), Beyrut 1402/1982, s. 123-125, 222; *Keşfü'z-zunûn*, I, 55, 87, 144, 165, 308, 394, 430, 582; II, 1011, 1160, 1277, 1298, 1642, 1839, 1840; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 176-177; Brockelmann, *GAL*, I, 175; *Suppl.*, I, 276-277; Richard N. Frye, "City Chronicles of Central Asia and Khurasan", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul 1950-55, s. 405-420; Sezgin, *GAS*, I, 221-222; M. Nâsirüddin el-Elbânî, *Fihri'sü maḥtûṭâtî Dâri'l-Kütübî'z-Zâhiriyye*, Dimaşk 1390/1970, s. 252, nr. 892; Şâkir Mustafa, *el-Târîhu'l-'Arabî ve'l-mü'erriḥûn*, Beyrut 1980, s. 118-119; Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şî'a*, Beyrut 1401/1981, s. 294-295; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 227; Kays Âl-i Kays, *el-İrânîyyûn*, II/2, s. 474-481; Zeki Velidi Togan, *Tarihîte Usûl*, İstanbul 1985, s. 192; Sâlihîyye, *el-Mu'ceme'ü's-şâmil*, II, 130-132; Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe* (Özbek), s. 14, 47, 194, 244, 283, 314, 319, 323, 340, 356, 419, 425; H. Ritter, "Philologika XIII", *Oriens*, III (1950), s. 72-73; E. Honigmann, "Nişâpûr", *IA*, IX, 304; J. Robson, "al-Hâkim al-Naysâbûr", *EP* (Fr.), III, 84; R. W. Bulliet, "Abû 'Abdallâh b. al-Bayyê", *Elr.*, I, 250.

M. YAŞAR KANDEMİR

HAKİM es-SEMERKANDİ

(الحكيم السمرقندي)

Ebû'l-Kâsım İshâk
b. Muhammed b. İsmâil
el-Kâdî el-Hakîm es-Semerkindî
(ö. 342/953)

İlk dönem Mâtürîdî âlimlerinden.

Hocası ünlü sûfî Ebû Bekir el-Verrâk'ın vefat tarihinden (280/893) hareketle 260 (874) yıllarında doğmuş olduğu söylenebilir. Doğum yerine nisbetle Semerkandî, hikmetli öğütleri ve uzun müddet yürüttüğü Semerkant kadılığı sırasında verdiği isabetli kararlarından dolayı "Hakîm" olarak anılmıştır. Bu unvan zamanla kendisini diğer Semerkant ulemâsından ayıran bir alem haline gelmiştir.

Bibliyografik kaynaklar, Hakîm'in tahsil hayatının genellikle Belh şehrinde geçtiğini ve onun burada Hanefî âlimlerinden Muhammed b. Huzeyme el-Kalâs'tan ders aldığını kaydetmektedir. Tasavvufî kaynaklarda ise en çok istifade ettiği hocasının Ebû Bekir el-Verrâk olduğu zikredilir (Câmî, s. 124). Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin kendisine attığı bazı ifadelerden, Hakîm es-Semerkindî'nin ilk dönem Mâtürîdîye âlimlerinden Ebû Ahmed el-Yâzî ile karşılaştığı ve bu âlimden faydalandığı anlaşılmaktadır (*Tebşîratü'l-edille*, I, 357). Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî ise Hakîm'in hocaları arasında Abdullah b. Sehl ez-Zâhid adlı bir kişiden söz eder (*el-Ensâb*, IV, 186). Hakkında fazla bilgi bulunmayan bu zat muhtemelen, ünlü sûfî Hâtîm el-Esamm'ın (ö. 237/851) râvilerinden biri olan Abdullah b. Sehl er-Râzî'dir. Bazı çağdaş yazarların verdiği bilgilere göre Hakîm es-Semerkindî, Dimaşk ve çevresinde yaşamış olan İbrâhîm el-Kassâr ve Ebû Abdullah el-Cellâ gibi sûfîlerin de öğrencisi olmuştur (*Elr.*, I, 358). Klasik kaynaklarca teyit edilmeyen bu bilgi, Semerkandî'nin hac yolculuğu sırasında bir müddet kaldığı Bağdat'tan sonra söz konusu bölgeye de uğrayarak bazı ilmi faaliyetlerde bulunduğunu düşündürmektedir.

Semerkindî'nin kelâm ve fıkıh alanındaki hocasının Ebû Mansûr el-Mâtürîdî olduğunu iddia edenler bulunduğu gibi, bu iddianın çağdaş olan iki âlimin görüşleri arasındaki paralellik sebebiyle ortaya çıktığını ve bunun bir yakıştırma ibaret olduğunu ileri sürenler de vardır. Aslında bu iki âlim arasında bir hoca-talebe münasebetinden ziyade aynı dönem

ve çevrede yetişmiş olmanın sağladığı bir benzerlik ve yakınlıktan söz etmek daha isabetli görünmektedir.

Başlangıç dönemlerinde oluşmuş bir Mâtürîdîye kelâmından bahsetmenin mümkün olmadığı görüşünü benimseyerek ilk dönem müelliflerini "Hanefî âlimi", eserlerini de "Hanefî akaidi" olarak nitelendirilen bazı Batılı araştırmacılar Hakîm es-Semerkindî'yi de sadece "Hanefî âlimi, Semerkant kadısı ve sûfî" şeklinde tanıtır ve meşhur eseri *es-Sevâdü'l-a'zam*'ı da Hanefî akaidi şeklinde nitelendirirler (*a.g.e.*, I, 358). Halbuki Mâtürîdî âlimi Ebû'l-Muîn en-Nesefî'nin *Tebşîratü'l-edille*'sinde bu görüşün isabetsizliğini ortaya koyan önemli bilgiler bulunmaktadır. Nesefî bu eserinde kendi ekolünün ilk kelâmcılarını sayarken Hakîm es-Semerkindî'yi eş-Şeyh Ebû'l-Kâsım şeklinde anarak kendisinden övgüyle söz etmekte ve bu âlimin çağdaşı olan İmam Mâtürîdî'ye büyük bir hayranlık duyduğunu belirtmektedir. Ebû'l-Muîn en-Nesefî, Hakîm es-Semerkindî'nin İmam Mâtürîdî'nin Semerkant Câkerdize Mezarlığı'ndaki kabrine yazılmasını istediği, "Burası bütün hayatını ilme adanmış, bütün gücünü ilmin yaygınlaşması ve başkalarına intikal etmesi yolunda harcayan, ömrünün meyveleri olan ve hepsi de övgüyle anılmaya layık pek çok eserin müellifinin mezarıdır" şeklindeki ifadeleriyle de bu hayranlığını açık biçimde dile getirdiğini kaydetmektedir (Nesefî, I, 358).

Hakkında sûfiyeye ait bazı tabakat kitaplarında bilgi bulunması (meselâ bk. Herevî, s. 320-323), Kelâbâzî'nin onu muâmelât konusunda eser veren sûfiyeye arasında sayması (*et-Ta'arruf*, s. 46), ayrıca tasavvufî hikmet ve irşadlarının mevcut olması (Sem'ânî, IV, 186) gibi sebeplerle onun kelâm, fıkıh ve tefsir yanında tasavvufî da uğraştığını ve zâhidâne bir hayat sürdüğünü söylemek mümkündür (Câmî, s. 124). Hakîm es-Semerkindî, uzun süre kadılığı yaptığı Semerkant'ta 10 Muharrem 342 (27 Mayıs 953) tarihinde vefat etti ve Câkerdize Mezarlığı'nda İmam Mâtürîdî'nin kabrinin yanına defnedildi.

Eserleri. 1. es-Sevâdü'l-a'zam*. Mâtürîdîye mezhebinin başlangıç devri eserlerinin önemli örneklerinden biri olup kaynaklarda ittifakla Hakîm'e nisbet edilmiştir. Altmış iki ana başlıktan oluşan, birçok yazma nüshası yanında çeşitli baskıları bulunan eser (meselâ Bulak

1253; İstanbul 1304) yazıldığı dönemde Sâmanîler'in resmî akidesi kabul edilmiş ve bölgedeki medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. 2. *Risâle fî beyânî enne'l-îmân cüz'ün mine'l-âmel em lâ (ve mürekkebün em lâ)*. *es-Sevâdü'l-a'zam*'ın İstanbul baskılarının sonunda yer alan küçük bir risâledir (meselâ bk. İstanbul 1304). Bu risâlede çeşitli itikadî mezheplerin iman tarifleri yanında bu mezheplerin iman-amel ilişkisi ve imanın artıp eksilmesi gibi konulardaki farklı görüşleri incelenmektedir. 3. *er-Risâle*. Özel bir adı bulunmayan eser, meşhur yetmiş iki fırka hadisini konu edinmekte olup, Hâce Muhammed Pârsâ'nın aynı konudaki bir risâlesiyle birlikte Muhammed Takî Dânişpejûh tarafından "Dü Risâle der Bâre-i Heftâd ü Dü Gürûh" başlığı ile yayımlanmıştır (*Neşriyye-i Dânişkede-i Edebiyyât-ı Tebrîz*, sy. 79, s. 249-254).

Semerkindî'nin tasavvufî hikmetlerinden bazı seçmeler, Mahmûd b. Osman'ın *Firdevsü'l-mürşidiyye* (nşr. F. Meir, Leipzig 1948) ve Ebû Nasr Tâhir b. Muhammed Hânkâhî'nin *Güzîde der Ahlâk u Taşavvuf* (nşr. İrec Efşâr, Tahran 1347/1968) adlı eserleri içinde günümüze ulaşmıştır.

Bazı bibliyografik kaynaklarda Hakîm es-Semerkindî'ye nisbet edilen (meselâ bk. *Keşfü'z-zunûn*, II, 1157), ancak kütüphanelerde herhangi bir nüshasına rastlanmayan 'Akîdetü'l-İmâm adlı Farsça risâle, muhtemelen müellifin *es-Sevâdü'l-a'zam* adlı eserinin Farsça'ya aktarılmış şeklidir. Nitekim *es-Sevâdü'l-a'zam*'ın eski bir Farsça versiyonunun Hâce Muhammed Pârsâ tarafından 795 (1393) yılında yenileştirildiği şeklindeki bilgiler de (*Elr*, I, 359) bu ihtimali güçlendirmektedir.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan *el-İntihâb* (Ayasofya, nr. 1663) ve *Şerhu Fuşûlî'n-Nesefî* (Şehid Ali Paşa, nr. 2303) adlı eserlerle İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndeki *Keşfü'l-ferâîd* (AY, nr. 8947) adlı risâlenin müellifi olarak Hakîm es-Semerkindî gösterilmektedir. Ancak söz konusu nüshaların, müellife nisbetlerini doğrulayacak herhangi bir kayıt taşımadıkları ve bunun yanlış bir fişlemeden kaynaklandığı tesbit edilmiştir.

Hakîm es-Semerkindî ve *es-Sevâdü'l-a'zam* üzerinde Fârûk Ömer Abdullah el-Ömer tarafından *The Doctrines of Maturidite School with Special Reference to as-Sawâd al-A'zam of Ha-*

kim as-Samarkandî adıyla bir doktora çalışması yapılmış (Edinburg University 1974), Mustafa Can da *Hakîm es-Semerkindî ve es-Sevâdü'l-a'zam* başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü 1986).

BİBLİYOGRAFYA :

Kelâbâzî, *et-Ta'arruf* (Nevâvî), s. 46; Herevî, *Tabakât*, s. 320-323; Nesefî, *Tebşirâtü'l-edille* (Salamé), I, 357-358; Necmeddin Menkübers, *en-Nürü'l-lâmî*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2311, vr. 1^b-2^a; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IV, 186; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muğiyye*, I, 371-372; Câmî, *Nefehât*, s. 124; Mahmûd el-Kefevî, *Ketâ'ibü a'lâmî'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mânî'l-muhtâr*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 548, vr. 71^b-72^a; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1008, 1157; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 199; Brockelmann, *GAL*, I, 182-183; *Suppl.*, I, 295; Kehmâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, II, 237; Sezgin, *GAS*, I, 606; Bekir Topaloğlu, *Kelâm İlmi: Giriş*, İstanbul 1981, s. 129; H. Ritter, "Philologika III", *Beiträge Zur Erschließung der arabischen Handschriften in Istanbul und Anatolien* (nşr. Fuat Sezgin), Frankfurt 1986, II, 27; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara 1990, s. 33; M. Şerefeddin, "Türk Kelâmcıları", *DİFM*, sy. 23 (1932), s. 7; Muhammed b. Tavî et-Tancî, "Abû Mansûr al-Mâturidî", *AÇİFD*, IV/1-2 (1955), s. 3-12; Ahmed Pâketçi, "Ebû'l-Kâsım Hakîm-i Semerkandî", *DMBİ*, VI, 158-162; W. Madelung, "Abu'l-Qasem Eshâq Samarqandî", *Elr*, I, 358-359.

MUSTAFA CAN

HAKİM ŞAH el-KAZVÎNÎ

(حکیم شاه القزوينی)

Hakîm Şah Muhammed
b. Mübârek el-Kazvîni
(ö. 929/1523'ten sonra)

Tefsir, kelâm ve mantık âlimi,
tabip.

Hekim bir babanın çocuğu olarak dünyaya geldi. Bazı kaynaklar ismini Şah Muhammed el-Kazvîni şeklinde vermekle yetinir. Daha çok Hakîm (Hekîm) Şah lakabıyla meşhur olmuştur. Hakîm Şah, ilk tahsilini yaptıktan sonra ünlü âlim Devvânî'den istifade etmek üzere muhtemelen onun kâdılıkudâtılık yaptığı 1478-1497 yılları arasında Şiraz'a gitti. Burada uzunca bir süre kaldığı ve tefsir, kelâm, mantık, nahiv, tıp gibi alanlarda kendini yetiştirdiği söylenebilir. Safevîler İran'a hâkim olunca Mekke'ye gidip bir müddet burada mücâvir olarak kalan Hakîm Şah, Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesiyle Osmanlı Padişahı II. Bayezid tarafından İstanbul'a davet edildi. Kınalızâde Hasan Çelebi, bu davete Hakîm Şah'ın padişaha gönderdiği tıbbî dair bir risâlenin vesile olduğunu söyler (*Tezkire*, I, 511). Hakîm Şah, İstanbul'da

120 akçe yevmiye ile saray hekimi olarak görevlendirildiyse de II. Bayezid ile oğlu Selim arasındaki taht kavgasında Selim'in tarafını tuttuğu söylentisi üzerine görevinden uzaklaştırıldı. Ancak I. Selim'in tahta geçmesinden sonra (918/1512) görevine iade edildi ve sarayda seçkin bir yer elde etti.

Padişah hekimi sıfatıyla I. Selim'in birçok seferine katılan Hakîm Şah, Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında vefat etmiş olup bu tarih Mehmed Süreyyâ tarafından 928 (1522) olarak verilmektedir (*Sicill-i Osmânî*, IV, 109). Ancak Hakîm Şah'a ait *Naşihatnâme*'nin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki müellif hattı nüshasında (Şehid Ali Paşa, nr. 2799) eserin 929 (1523) yılında yazıldığı belirtilmekte, bu bilgi Kâtib Çelebi tarafından da kaydedilmektedir (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1958). Kâtib Çelebi ayrıca onun vefat tarihini iki yerde 920'li (1514) yıllar (a.g.e., II, 1144, 1146), bir yerde de 966 (1559) olarak (a.g.e., I, 208) vermektedir ki son kayıt yanlış olmalıdır. Yine Hakîm Şah'a ait *Terceme-i Mecâlisü'n-nefâ'is*'in müellif hattı nüshasında (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3877) eserin 929 (1523) yılında yazıldığı belirtilmiştir.

Son dönemlere ait bazı kaynaklarda Hakîm Şah ile Mîrek el-Buhârî olarak bilinen Muhammed b. Mübârek Şah (ö. 740/1339 [?]) birbirine karıştırılmakta ve Mîrek el-Buhârî'ye ait bazı eserler Hakîm Şah'a nisbet edilmektedir (meselâ bk. *Hediyetü'l-ârifin*, II, 229; Kehmâle, XI, 170; Nüveyhiz, II, 610; Zirikî, VII, 17-18).

Eserleri. Telif, hâşiye, şerh ve tercüme olarak Arapça ve Farsça çeşitli eserleri bulunan Hakîm Şah'ın belli başlı eserleri şu şekilde sıralanabilir: 1. *Tefsîrü'l-Kur'ân* (*Tefsîru Hakîm Şah*). Müellifin yazdığı en önemli eser olarak kabul edilir. Kaynakların çoğunda eserin Feth süresinden Kur'an'ın sonuna kadar bir tefsir olduğu belirtilirken Bağdatlı İsmâil Paşa tefsirin Nahl süresinden itibaren başladığını söylemektedir (*Hediyetü'l-ârifin*, II, 229). 2. *Kitâbü'r-Rab' beyne's-süver ve'l-âyât* (*Rab'ü's-süver ve'l-âyât, Hürü'l-'în fî tebyîni hüsnî vec-hi nazmî süverî'l-Kur'ân ve'l-kitâbi'l-mübîn*). Müellif hattıyla bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ayasofya, nr. 375). Ferâğ kaydında eserin II. Bayezid'e hediye edilmek üzere Mekke'de yazıldığı ifade edilmektedir. Eyyüp Sabri Fânî, adı geçen nüshayı esas alarak hazırladığı yüksek lisans tezinde eseri tahkik etmiştir (bk. bibl.). 3. *Hâşi-*